

Šárka Seifertová

Nejstarší evangelické zvonů na Moravě

150. výročí vysvěcení zvonů v bráně evangelického hřbitova v Borkovanech

V roce 2007 vzpomněla obec Borkovany významné výročí zřízení dvou zvonů, které na své náklady nechala před sto padesáti lety ulít početná evangelická komunita. Ocelové zvonů, vysvěcené v srpnu roku 1857, umístili tehdejší stavitelé do krovu nově zřízené zvonice brány evangelického hřbitova. Z hlediska velikosti či uměleckého provedení nepředstavují žádnou zvonařskou zvláštnost. Přesto patří rozhodnutí o jejich výrobě k významným historickým činům, jež odstartovalo podobné akty v ostatních reformovaných komunitách na Moravě.

Evangelická církev na Moravě

Protestantské vyznání, vycházející z procesu reformace v křesťanské církvi v 16. století, bylo na Moravě silně zakořeněno. Před rokem 1618 ovlivňovalo náboženský život Moravanů mnoho církevních proudů. Pouze pětinu farních úřadů spravovali římsí katolíci. Ostatní duchovní správu zajišťovaly reformované církve – z nich nejvíce členové Jednoty českobratrské a novokřtěnců, dále utrakvisté, představitelé kalvínského – helvétského – vyznání a luteránské – augsburské konfese.¹ Prohra Českých stavů v bitvě na Bílé hoře roku 1620 znamenala i porážku protestantismu u nás. Evangelické sbory začalo ničit císařské vojsko a poté i katolické misie. Nekatolící kazatelé byli systematicky vyháněni ze země.

Zbytky reformních náboženství pěstovali jejich vyznavači pouze tajně. Mezi tajnými protestanty kolovalo na českém a moravském území množství evangelických knih včetně Bible kralické a spisů Jana Amose Komenského. Neoficiální shromáždění a bohoslužby sloužili tajní kazatelé přicházející na Moravu z Uher a Saska. Prozrazené vyznavače vyšetřovala katolická církev jako kacíře.²

Doba pronásledování, domovních prohlídek, náboženské přetvářky a udavačství trvala až do vydání Tolerančního patentu císaře Josefa II. dne 13. října 1781. Listina povolovala, ve shodě s ustanoveními platnými v celé Německé říši, oficiální bohoslužby vedle pravoslavi jen dvěma reformovaným církvím – augsburského a helvétského vyznání. Na Moravě se začali evangelíci nařízením Tolerančního patentu přizpůsobovat dříve než v Čechách. Přes nové vládní ústupky byli však tzv. „akatolíci“ či „helveti“ pouze trpěným náboženstvím.³ Věřící si nesměli stavět kostely ani zvonice se zvonů. Scházeli se pouze v modlitebnách, jež měly spíše podobu soukromých domů. Také jejich počet však státní nařízení omezovala.⁴ Založená společenství na Moravě se od roku 1784 podřizovala konzistoři ve Vídni, kterou ovšem vedl katolík.⁵ I za těchto omezení se hlásilo v toleranční době k českým a moravským evangelíkům 70 000 lidí.⁶

Teprve na základě následného politicko-hospodářského vývoje a dalšího tlaku na rozšíření náboženských svobod reformních proudů bylo dne 1. února 1849 vydáno v Rakousku tzv. Provizorní nařízení o postavení katolíků a akatolíků, které dalo základy moderního protestantismu, upevněného ještě císařským patentem z roku 1861. Zrušila se nařízení, jež omezovala podobu modliteben, a nemusely se již dál platit poplatky katolíkům. Povolily se stavby věží a užívání zvonů.⁷

Stále se rozšiřující evangelická obec a nově vznikající sbory tak mohly v roce 1918 postupně dojít k vytvoření jednotné Českobratrské evangelické církve.

Protestantská náboženská obec v Borkovanech

Také evangelíci v Borkovanech museli zpočátku čelit krutému pronásledování. Před vydáním Tolerančního patentu se členové převážně luteránského vyznání tajně scházeli ve

sklepech, stodolách a vinicích, jak o tom podávají svědectví hlášení udavačů z té doby. Existují záznamy o konaných soudních procesech a trestech usvědčených evangelických občanů ještě tři roky po vydání Tolerančního patentu.⁸

Na počátku tolerančního období vyznávalo v Borkovanech augsburskou a helvétskou koncesi 82 věřících. Stále se rozšiřující evangelická obec žádala zřízení vlastního sboru. Podle nařízení císaře však chyběly k jeho založení dvě protestantské rodiny nebo 20 věřících. Proto byly Borkovany společně se vznikajícím sborem v Kloboukách u Brna přifařeny k tamějšímu děkanství.⁹ Do roku 1784 se počet evangelíků navýšil o dalších více než sto vyznavačů a reformovaná církev v Borkovanech patřila vedle kloboucké komunity k druhé nejpočetnější větvi na Moravě.

Přesto se borkovanští helvěti a luteráni, kromě společných bohoslužeb v Kloboukách, stále neměli kde scházet. Shromažďovali se pouze při pohřbech a katechizacích. V roce 1829 žádal evangelický farář Jan Šimon o povolení konat pravidelné odpolední bohoslužby v místním soukromém domě, avšak neúspěšně. Až do Provizorního nařízení v roce 1849 čelili zdejší evangelíci nezájmu a nepochopení vrchnostenských úřadů. Neuspěli ani v žádostech pronáset při pohřbech církevní řeč. Vrchnost jim kladla všemožné překážky i při náboženských konfirmacích.

Zřízení zvonů a zvonice ve vchodu do evangelického hřbitova v Borkovanech

Již před rokem 1672 stál v Borkovanech uprostřed obezděného hřbitova katolický kostel, který roku 1746 nahradila větší stavba, vybudovaná za finanční podpory tehdejšího majitele panství – premonstrátského kláštera v Brně-Zábrdovicích.¹⁰ Do věže kostela byly zasaženy čtyři zvony, na něž se zvonilo při náboženských úkonech a pohřbech všech konfesí.¹¹ Roku 1831 řádila v Borkovanech cholera a původní hřbitov obklopující katolický svatostánek byl přemístěn na okraj osady. Později vedle něj začali evangelíci pohřbívat své souvěrce.

K významnému počínu v rozvoji zdejší evangelické komunity došlo v polovině 19. století. Dne 2. října 1856 zemřel evangelíku Josefu Bavlňkovi potomek. Přišel ke katolickému faráři s prosbou o zvonění na pohřbu svého dítěte, avšak duchovní jej odmítl s odůvodněním, že evangelíci katolické zvony používat nesmějí. Když se to překvapená protestantská obec, v čele s Františkem Pacasem a Stanislavem Nádeničkem, dověděla, obrátila se na borkovanský úřad s argumentem, že zvony jsou přece obecním majetkem a slouží všem. Na Štědrý den téhož roku odeslala navíc prosbu okresnímu úřadu, aby byla do Borkovan poslána komise, která by posoudila situaci, případně odeslala zápis o sporu k soudu. Okresní úřad jim odpověděl: „*Dle nejnovějšího císařského nařízení nemá se již zvonit pro více konfessí společnými zvony a evangelíci mají Nejvyšší povolení zříditi si vlastní zvony.*“¹²

Dne 16. ledna 1857 zasedala krajská komise v Borkovanech a navrhla, aby si protestantští souvěrci v obci pořídili vlastní zvony. Borkovany se obrátily prostřednictvím presbytera Martina Brychty na továrnu v Bochumi ve Vestfálsku, kde si objednaly dva ocelové zvony. Ty vážily 1 156 liber a společně s jedním bošovickým zvonem, který si tam místní evangelíci rovněž nechali vyrobit, za ně bylo zapláceno clo ve výši 68 zl. 12 kr. k. m.¹⁵

Zvon v pravé části krovu evangelické zvonice v Borkovanech. (foto Šárka Seifertová)

Zvonicevá brána evangelického hřbitova v Borkovanech z roku 1857. (foto Šárka Seifertová)

V Borkovanech se ihned začalo pracovat na stavbě samostatné zvonice, jež měla sloužit zároveň jako brána nově zřízeného evangelického hřbitova. První evangelické zvony na Moravě zavěsili borkovanští protestanti do krovu zvonice brány dne 23. srpna 1857. Pověšení zvonů provázelo i slavnostní otevření věže a evangelického pohřebiště. Oslavnou řeč pronesl farář Beneš, tehdejší duchovní v Nosislavi a pozdější moravský superintendent. Pro čtyřicet evangelických rodin znamenalo vysvěcení jejich zvonů významnou událost, v té době na Moravě zcela výjimečnou.

Památkově chráněná borkovanská zvonice představuje architektonicky ojedinělý typ stavby. Významná je především pro neobvyklé spojení funkce zvonice a zároveň hřbitovní brány.¹⁴

Zvony běžného typu spočívají vedle sebe na dřevěné stoličce krovu věže. Srdce zvonů, pravděpodobně železná, visí na kožených pásech. Těla zvonů byla ulita z oceli, a proto v nezměněné podobě přestála obě světové války. Jejich pláště zdobí pouze jednoduchá profilace tvořená v horní části dvěma vodorovnými liniemi a ve spodní části trojitým odstupněním. Nad spodní rámování umístili zvonaři české nápisy v kapitále.

Levý zvon zdobí označení:

*ZHOTOWENO V ROKU 1857 SPOJENYMI SILAMY
OBČANU BORKOWANSKYCH PRO POTOMSTVO WSSECH (?)
ZA STANISLAWA NADENIČKA A FRANTIŠKA ŠEBESTY (?).*¹⁵

Zvon v pravé části krovu označuje nápis:

*ZBUDOWANO LETA PÁNĚ 1857 WLASTNIM NAKLADEM
WSSECH OBIWATELU EVANGELICKYCH V BORKOWANECH
ZA MARTINA BRICHTY A FRANTIŠKA PAZAS JIŘIKA MEZULANKA (?).*

Novodobé osudy borkovanských zvonů přibližují dochované fotografie z oslav stého výročí zřízení evangelické věže a zvonů v srpnu roku 1957. Na travnatém prostranství před vchodem na hřbitov se tehdy v létě shromáždily kromě místních evangelíků také pěvecké sbory pozvané z Morkůvek a Horních Heršpic, aby zpříjemnily slavnost, kterou finančně zaštiťoval evangelický presbyter. Slovem ji provázal tehdejší protestantský farář Dostál.

Slavnost stého výročí zřízení evangelické zvonice a zvonů v Borkovanech v roce 1957. (foto J. Nádeníček)

Roku 2007 uplynulo dalších padesát let a věřící protestantského vyznání v Borkovanech slaví sté padesáté výročí od doby, kdy se jejich zvony poprvé rozezvučely. Na hřbitov obklopující starou bránu zdejší obyvatelé stále pohřbívají své blízké. Na zvonici s unikátními zvony se však již pozapomíná. Podle vyprávění místních obyvatel již dávno nezazněly zvonivé tóny z hřbitovní věže.

Nejstarší evangelické zvony na Moravě nejsou památkově chráněny, postupně korodují, také zdvo zvonivé brány vlhne a je nutno je olíčit.¹⁶

Tyto staré památky, které dokládají dobu osamostatňování a cestu ke svobodnému rozvoji borkovanského evangelického sboru, dnes čekají na svoji renovaci. Jistě by si zasloužily, vzhledem ke svému historickému významu, zapsání do seznamu památkově chráněných objektů, aby jim mohla být poskytnuta patřičná údržba a ochrana.

Poznámky:

¹ Bednář, F. 1915: Dějiny evangelického reformního sboru v Kloboukách u Brna, s. 9–18.

² Ibidem, s. 18–31.

³ Například protestantští faráři, nazývaní pastoři, nemohli vést matriční záznamy. Tuto agendu spravovala až od roku 1849 katolická fara. Při přestupu z katolického do protestantského společenství byl věřící nucen podrobit se šestinedělnímu cvičení na katolické faře vedenému s cílem zvíkat jeho rozhodnutí.

⁴ Sboru si mohli věřící zakládat pouze v místech, kde bylo 100 evangelických rodin či 500 protestantských vyznavačů.

⁵ Tento úřad rozhodoval o obsahu evangelických kázání a vymáhal desátky.

⁶ Viz František Bednář (pozn. 1), s. 32–35.

⁷ Zrušilo se povinné šestinedělní cvičení na katolických farách, byla povolena smíšená manželství, vznikla nová nařízení o titulu pastorů, o štóle a další.

⁸ Výňatky soudních procesů viz František Bednář (pozn. 1), s. 23–25.

⁹ Povolení ke zřízení sboru v Kloboukách u Brna vydala císařská kancelář roku 1782.

¹⁰ Bukovanský, K. J. 1909: Klobucký okres. In: Vlastivěda Moravská. Brno.

¹¹ Viz František Bednář (pozn. 1), s. 141.

¹² Ibidem, s. 141–142.

¹³ Viz František Bednář (pozn. 1), s. 142. Autor čerpal informace o zvonech z farního archivu z listiny č. XVI. 4.

¹⁴ Vstupní brána v obvodové zdi hřbitova má čtvercový půdorys. Je postavena z omitnutého kamenného a cihlového zdiva. Nízká podezdívka je v nároží členěna lisenami a boční fasáda opěrnými pilíři. Přízemí je proraženo segmentově zaklenutým průchodem s valenou klenbou a ukončeno vyloženou kordonovou římsou. Nad vchodem v patře věže jsou proraženy niky s nápisy v minuskule:

Věž a hřbitov
křesťanů
evangelických
léta Páně 1857

Zvonicové patro prolomil architekt po jedné okenní ose s půlkruhově zaklenutými okny. Podstřešní římsa nese stanovou břidlicovou střechu s makovicí a dvěma kalichy, husitskou hvězdou a praporcem. Evidenční list nemovité kulturní památky, poř. č. 1145, Územní odborné pracoviště v Brně, Národní památkový ústav, vypracovala Lefnerová 23. 2. 1966.

¹⁵ Některé části textu jsou vlivem koroze špatně čitelné.

¹⁶ Hodnocení stavu viz evidenční list nemovité památky (pozn. 15).

Literatura:

Bednář, F. 1915: Dějiny evangelického reformovaného sboru v Kloboukách u Brna. Hodonín.

Beneš, J. 1882: Pamětní spis jubilejní slavnosti toleranční reformované církve moravské, L. P. 1881. Brno.

Bukovanský, K. J. 1909: Klobucký okres. Vlastivěda Moravská, Brno.

Evidenční list Územního odborného pracoviště v Brně Národního památkového ústavu z roku 1966.

Kordiovský, E. (ed.) 1998: Klobouky u Brna – Město, dějiny, krajina a lidé. Brno.

Šárka Seifertová

The oldest Protestant church bells in Morava

In 2007 the village of Borkovany celebrates the 150th anniversary of the building of a bell tower for the Protestant church, and the installation of the two oldest Protestant church bells in Moravia. Permission to install the bells below the arch of the cemetery gate in 1857 was one of the important historical acts that started similar actions in other reform communities in Moravia. After the defeat of the Czech nobility at White Mountain in 1620, supporters of reform churches in this country could only meet secretly. The Tolerance Patent of Emperor Josef II of 13 October 1781 marked the end of the persecution of Protestants. However, members of the Augsburg and Swiss confessions were not allowed to build churches, or to erect bell towers or bells. This prohibition was removed in 1849 on the basis of the Provisional Order on the status of Catholics and non-Catholics. The Protestant community in Borkovany was part of the second largest reform church in Moravia. Until the Provisional Order they had faced the usual indifference on the part of local officials.

In the mid-19th century an important event took place. In 1856 the son of a Protestant, Josef Bavlnka, died, and the parish priest refused to ring the Catholic bells for his funeral. Indignant Evangelists therefore applied to the District Office for permission to get their own bells. Permission was granted in January 1857. Within six months the Protestants of Borkovany had erected a bell tower. In August they installed in the belfry two iron bells made in Bochum, Westphalia. The consecration of the bells was attended by a religious festival. A century later, in 1957, citizens of Borkovany commemorated the event.

The Protestant bells in Borkovany are unassuming in their size or decoration, but they document an important religious event hitherto unheard-of in Moravia. The iron bells are part of a protected monument that combines the function of cemetery gate and bell tower at the same time. However, the bells themselves are not monument-protected; and they are gradually corroding. Surely it is worth considering whether to preserve and properly care for this, the oldest monument of its type in Moravia.